

Relacije između porodičnog funkcionisanja i autoritarnosti

Objavljeno u: L. Gene, & I. Ignjatović (Ed.) *Ličnost u višekomunom društvu*, Vol. 3 (pp. 195-213). Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu.

Uvod i problem

U nastojanju da objasne i procene mogućnosti širokog prihvatanja fašističke ideologije u SAD, Adorno i saradnici (1950) su razvili koncept autoritarne ličnosti. Autoritarne osobe su opisane kao sklone predrasudama i antidemokratskim ideologijama. Povezanost između ličnosti i političkih stavova i ponašanja objašnjena je uz pomoć psihanalitičkih koncepta. Glavni faktori odgovorni za razvoj autoritarne ličnosti locirani su u okviru porodice, tj. u određenim načinima podizanja i vaspitavanja dece.

Iako su decenije nakon objavljivanja *The Authoritarian Personality* (1950) pokazale da su njeni autori razvili jedan od najpopularnijih pojmova u sociologiji i socijalnoj psihologiji, većina problema koje su oni pokrenuli još uvek su intrigantna istraživačka pitanja.¹ To se posebno odnosi na problem povezanosti porodičnih odnosa i kasnijih autoritarnih osobina. Na primer, u svom preglednom članku Cherry i Byrne (1977) navode samo pet radova kao relevantnih za problem roditeljskih antecedenta autoritarnosti,² ali tek dva od njih su ispitivala načine podizanja dece, i to upitnikom metodom.

Pored nedostatka relevantnih istraživanja, postoje dodatni problemi relevantni za evaluaciju hipoteze Adorna i sar. o vezi između porodičnih odnosa i autoritarnosti: a) upotreba različitih operacionalnih definicija autoritarnosti, od definisanja autoritarnosti kao crte ličnosti do izdružavanja autoritarnosti sa konzervativnom ideologijom;² b) upotreba različitih mera porodičnog funkcionisanja i vaspitnih postupaka, najčešće baziranih na retrospekciji; i c) kulturna specifičnost pretpostavljenih relacija. U vezi sa c) postoji nekoliko interesantnih problema. Naime, problematična je kulturna univerzalnost sindroma osobina koje su Adorno i sar. pripisali autoritarnim ličnostima. Zatim, logična je pretpostavka da tako opisane ličnosti predstavljaju samo jedan deo populacije sklone podšici autoritarnim režimima, te da u različitim kulturama varira relativna proporcija autoritarnih osoba među podržavaocima nedemokratskih ideologija. Takođe je moguće da *vazličiti* vaspitni postupci (pogotovo u različitim kulturama) utiču na razvoj antidemokratske orijentacije, a ne samo oni koje su Adorno i sar. opisali kao antecedente autoritarnosti (vidi na pr., Puhar, 1993a, b). Na primer, moglo bi se pretpostaviti da kod jugoslovenskih ispitanika opsevna komponenta autoritarnosti nije naročito isklanuta. Ovađišnji uobičajeni načini podizanja dece ne odlikuju se insistiranjem na striktnom poštovanju pravila i reda, koji bi vodili razvoju rigidnog insistiranja na redu, hijerarhiji, pravilima, o čemu govore Adorno i sar., a koje je više specifično za Protestantski kulturni mlje. U svakom slučaju, problematizovanje kulturne univerzalnosti teorije Adorna i sar. čini istraživanje sindroma autoritarnosti u Jugoslaviji još interesantnijim i relevantnijim.

Čiji ove studije je da ispita relacije između porodičnog funkcionisanja i autoritarnosti na uzorku Jugoslovenske omladine. Mere porodičnog funkcionisanja su izvedene iz skraćene verzije upitnika FAD (Family Assessment Device) koji je razvijen kao operacionalizacija McMaster modela porodičnog funkcionisanja (McMaster Model of Family Functioning - MMFF) (Epstein i

¹ Prema Schepersu i sar. (1991), od 1950. objavljeno je više od 1200 studija koje su se bavile autoritarnošću.

² Na primer, Ray (1973) i Thomas (1975) izdružavaju autoritarnost sa konzervativizmom.

sar. 1983, 1978, Miller i sar. 1985). U potrebna skala autoritarnosti (AUT) je izrađena posebno za ovo istraživanje, ali se po sadržini može dovesti u vezu kako sa izvornom F-skalom, tako i sa savremenim faktorsko-analitičkim proučavanjima koncepta autoritarnosti (na primer, Billings i sar., 1993; Kline i Cooper, 1984; Altemeyer, 1981).

Autoritarnost

Adorno i sar. su započeli od hipoteze da je "jedna individua najprijemčivija za one ideologije koje omogućavaju najpotpuniji izraz njenoj celokupnoj strukturi ličnosti" (Frenkel-Brunswick i sar., 1947, str. 536). Kroz primenu različitih metodoloških sredstava, poput upitnika, intervjua, projekivnih tehnika, utvrdili su da postoji jedna stabilna ideološka orijentacija, koja se sastoji od anti-semitizma, etnocentrizma i konzervativizma, i koja snažno korelira sa određenim sklopom crta ličnosti, nazvanim *autoritarnost*, i operacionalizovanim poznatom i naširoko korišćenom F-skalom.

Prema autorima, postoje devet osobina koje karakterišu antidemokratsku, ili kako je sada šire prihvaćeno, autoritarnu ličnost. To su: konvencionalizam, autoritarna agresivnost, anti-intraceptivnost, rigidnost u mišljenju, praznoverje i stereotipije, orijentacija na moć i snagu, destruktivnost i cinizam, projekktivnost i preterana zainteresovanost za seksualne nasrarnosti (Adorno i sar., 1950).

Razvoji ovakvog tipa ličnosti, prema teoriji, je ukorenjen u porodičnim odnosima, posebno načinu podizanja i vaspitavanja dece. Očevi autoritarnih osoba su opisani kao dominantni, majke kao sklone kažnjavanju, pri čemu oboje zahtevaju strogu disciplinu i poslušnost putem manipulisanja izrazima roditeljske ljubavi, kažnjavanjem i pretnjama. Posledica toga je nesigurno, prestrastivo i zavisno dete, sa ambivalentnim stavom prema roditeljima. Na jednoj strani je, dakle, detetova zavisnost, a na drugoj akumulirana agresivnost prema roditeljima. Intrapsihički konflikti se razrešava putem potiskivanja agresivnih impulsa i nekritičke idealizacije roditelja.

Osobine ličnosti razvijene u ranom detinjstvu kasnije nalaze izraza u specifičnom odnosu takve individue prema društvu: submisivnost prema onima 'gore' i agresivnost prema onima 'dole'.

III, po rečima samih autora:

"Tako, u osnovi hijerarhijski, autoritaran, eksploativno zavisian odnos roditelji-dete može da se manifestira u obliku orijentisanog na moć, eksploativno zavisnog stava prema svome partneru i svome Bogu, i može iako da kulminira u političkoj filozofiji i pogledu na društvo u kome nema mesta za ništa osim očajnog prijanjanja uz ono što izgleda jako, i gnusajuceg odbijanje svega proganog na dno. Ta inherevna dramaturzacija se na sličan način proširuje od dithotomije roditelji-dete na dithotomije koncepcije polne uloge i moralnih vrednosti, kao i na dithotomno bavljenje društvenim odnosima, što se posebno manifestuje u formiranju stereotipija i "m-oni" tvorenja. Konvencionalnost, rigidnost, represivna negacija, i rezultirajući ispadi sopstvene slabosti, straha i zavisnosti su samo drugi aspekti istog sklopa ličnosti, i oni se mogu videti u ličnom životu kao i u stavovima prema teljiji i društvenim problemima". (Adorno i sar., 1950, str. 971).

Emičke manjine i razne druge podređene ili negativno stereotipisane grupe su posebno pogodne meze za ispoljavanje potisnute agresivnosti, uz očuvanje pozitivne slike o sebi.

Naravno, teorija Adorna i sar. nije ostala bez kritika. Na primer, autorima je zameren da su rezultate obojili sopstvenim političkim stavovima, te da F-skala meri samo 'desničarsku' autoritarnost (Shils, 1954; Rokeach, 1956). To je navelo neke autore kao što su Ajzenk i Rokičić da predlože neutralnije koncepte alternativne autoritarnosti (tough-mindedness, i dogmatizam), koji bi bili primerjivi na ispitnike i levo i desno politički orijentisane. S druge strane, postoje autori koji tvrde da se autoritarnost zaisa može naći samo kod pristalica političke desnice (na pr., Stone i Shafter, 1988; a posebno Altemeyer, 1981).

Medu mnogim metodološkim zamerkama najčešće su one koje se odnose na reprezentativnost uzorka, nebalansiranost F - skale, pristrasno interpretiranje intervjua, i zanemarivanje kontrole relevantnih 'eksternih' varijabli, poput inteligencije, obrazovanja,

socijalno-ekonomskog statusa (vidi, na pr., Christie i Jahoda, 1954; Snyder i Leckes, 1985; Vivian i Brown, 1994).

Jedna od važnih primedbi je i već spomenuta interkulturalna validnost nalaza, a posebno upotrebe F skale, kao što to primećuju Rot (1989), i Rot i Havelka (1973) nakon primene te skale u Jugoslaviji. Oni su zaključili da je u tom slučaju F skala zapravo merila stepen prihvatanja stavova i mišljenja karakterističnih za patrijarhalnu sredinu, a ne postojanje i stepen stabilnih karakteristika ličnosti.

Spровeden je i određeni broj faktorsko-analičkih studija različitih mera autoritarnosti (na pr., O'Neil i Levinson, 1954; Kerlinger i Rokeach, 1966; Kline i Cooper, 1984; Billings i sar, 1993; Rot i Havelka, 1973; Đurić, 1987; Majstorović i sar., 1994; Todosijević, 1995). Različite upotrebljene metode, upitnici, uzorci i načini analize podataka otežavaju generalizacije o konceptualnom statusu konstruktiva autoritarnosti. Ukoliko ipak postoji neka konvergencija rezultata, onda se to odnosi prvo na multidimenzionalnost tog konstruktiva. Što se tiče replicitarnih dimenzija autoritarnosti, rezultati navedenih studija govore u prilog Altemeyerovog (1981) tro-komponentnog modela autoritarnosti. Prema tome modelu, jedna komponenta je različito modularna agresivnost projektovana na socijalno polje. Submisivnost je druga komponenta, a treća - rigidno i nekritičko prihvatanje dominantnih društvenih vrednosti, pravila i poretka, obično imenovana kao konvencionalizam. Od tog modela se pošlo pri konstrukciji u ovom radu primenjene A/UT skale autoritarnosti.

Autoritarnost i porodično funkcionisanje

Malo je radova koji bi se mogli navesti kao relevantni za problem uticaja porodičnih odnosa i vaspitnih postupaka na autoritarnost. Ovi koji slede su u glavnom ahistični i indirektno pristupaju problemu. Na primer, Levinson i Huffman (1955) su našli pozitivnu korelaciju (.70) između 'autokratijskih stavova o porodič' i autoritarnosti. Hart (1957) je našao pozitivnu vezu između upotrebe na uskraćivanje ljubavi usmerenog načina kažnjavanja dece od strane majki i stepena autoritarnosti majki. Lyle i Levitt (1955) su se direktnije usmerili na ponašanje roditelja, i našli da je autoritarnost u dece povezana sa sklonošću roditelja ka kažnjavanju. Thomas (1975), oslanjajući se na podatke iz 56 intervjua sa majkama dece uzrasta od 4 do 6 godina, izveštava o jakoj pozitivnoj korelaciji (.84) između skorova na skali konzervativizma³ i autoritarnog vaspitavanja dece. Takvo vaspitavanje je opisano kao "veoma slično dimenziji popustljivosti-strogosti".

Ove studije, kao i druge navedene kod Cherry i Byrne (1977), više su ispitivale autoritarnost roditelja i njihove metode podizanja dece, nego *uticaj* tih metoda na decu, ili su ispitivale korelacije između autoritarnosti roditelja i autoritarnosti dece. Očigledno je da takve veze ne moraju biti kauzalne.

Slično je i ispitivanje Bush-a i sar. (1982) o intergeneracijskoj povezanosti autoritarnih stavova. Oslanjajući se na podatke o 68 porodica, oni su utvrdili da je nivo autoritarnosti značajno niži kod potomaka nego kod roditelja, ali ne i da postoji korelacija između autoritarnosti roditelja i autoritarnosti dece! To je interpretirano kao "indikacija o pomeranju socijalizacijskih uticaja iz porodice na druge institucije" (*Ibid.*, p. 91). Nažalost, autori nisu naveli korelacije između autoritarnih stavova roditelja prema porodici i vaspitavanju dece, i stepena autoritarnosti kod dece.

Iz ovog kratkog i parcijalnog pregleda relevantnih istraživanja izgleda da nema zaisita solidno zasnovanih dokaza ni za ni protiv hipoteze Adoma i sar. o porodičnim uticajima na autoritarnost.⁴ Longitudinalni pristup i direktnije metode prikupljanja podataka su neophodni da

³ Tu skalu on smatra jednim "indikativom dimenzije različitio imenovane kao konzervativizam ili autoritarnost" (Thomas, 1975, str. 97).

⁴ U ovom pregledu su izostavljene studije o uticaju porodičnog okruženja na tzv. bazične crte ličnosti, kao i na crte ličnosti užeg opsega, iako je njihova relevantnost za problem autoritarnosti neosporna. Osnovni razlog za ostajanje

bi se problem zaisita temeljno ispitao. U svetlu prethodno navedenih radova, naert primenjen u ovom istraživanju, tj., opis funkcionisanja sopstvene porodice od strane ispitanika - adolescenata, iako takođe opterećen nedostatcima, deluje kao direktnije i uverljivije ispitivanje postavljenog problema.

McMaster model porodičnog funkcionisanja i FAD-S

FAD je originalno razvijen kao operacionalizacija McMaster modela porodičnog funkcionisanja (MMFP) (Epstein i sar. 1983, 1978, Miller i sar. 1985), u vezi sa porodičnom sistemskom terapijom. McMaster model postulira šest dimenzija krutajalnih za porodično funkcionisanje. To su: 1) *rešavanje problema*, definisano kao "sposobnost porodice da rešava probleme na nivou koji održava efektivno porodično funkcionisanje"; 2) *kommunikacija* se odnosi na to kako se u porodici razmenjuju informacije, tj., da li je komunikacija otvorena ili prikrivena, direktna ili indirektna; 3) dimenzija *uloga* se odnosi na "ustaljene forme ponašanja kojima pojedinci ispunjavaju svoje porodične funkcije"; sa naglaskom na to da li su uloge raspoređene primereno, eksplicitno, putem slobodne diskusije, i da li se izvršavaju odgovorno; 4) *afektivno odgovaranje* je definisano kao "sposobnost da se odgovori na raznolike stimulse sa odgovarajućim kvalitetom i kvantitetom emocija"; 5) *afektivna uključenost* je definisana kao "stepen do koga porodica pokazuje zainteresovanost i vrednovanje aktivnosti i interesovanja članova porodice"; sa šest mogućih stepeni uključenosti, od potpunog nedostatka do simbiotske uključenosti, sa srednjim stepenima shvaćenim kao *zdravim*; i 6) *kontrola ponašanja*, definisana kao "običaji koje porodica usvaja za regulisanje ponašanja u trima specifičnim situacijama - fizički opasnim situacijama, situacijama koje uključuju zadovoljavanje i izražavanje psihobioloških potreba i nagona, i situacijama koje uključuju druženje unutar i van porodice" (svi navodi iz Epstein i sar., 1978, str. 21-26).

Originalni upitnik FAD predstavlja operacionalizaciju navedenih šest dimenzija McMaster modela, i zapravo meri "kako ljudi doživljavaju svoje porodice" (Epstein i sar., 1983, str. 178). FAD se sastoji od sedam sub-skala. Pored sub-skala za svaku od šest teorijskih dimenzija takođe uključuje i dodatnu, sedmu, skalu za procenu *opšteg funkcionisanja*, tj., opšteg 'zdravlja' porodice. Prema autorima skale, ona obezbeđuje adekvatan multidimenzionalni opis i mere porodičnog funkcionisanja. Autori navode zadovoljavajuće metrijske karakteristike instrumenta, kao i diskriminativnu validnost pri razdvajanju kliničkih i nekliničkih porodica (Epstein i sar. 1983; Miller i sar., 1985). Nekoliko drugih studija je potvrdilo primenljivost FAD-a u istraživačke svrhe u različitim zemljama (Sawyer i sar. 1988; Kabacoff i sar., 1990; Wenninger i sar., 1993; Keimel i sar., 1990).

Originalna 60-itemna verzija FAD-a je ranije primenjena u Jugoslaviji (Štam i Todosijević, 1992). Faktorska analiza je otkrila dve relevantne dimenzije, name dimenziju emocionalne klime ili atmosfere, i dimenziju kontrole ponašanja ili reda. Na osnovu tih rezultata je kreirana skraćena verzija, tj., FAD-S, primenjena u ovom istraživanju, sa ciljem da se dobije kraća a približno jednako pouzdana procena te dve dimenzije. Preradu skale i prevod je izvršio Z. Štam. Ovi rezultati su u glavnom u skladu sa studijama koje su faktORIZOVALE različite mere porodičnog funkcionisanja, obično otkrivajući manji broj dimenzija (na pr., Wenninger i sar., 1993; Bloom, 1985, 1994; Jacob i Tannenbaum, 1988).

samo pri koncepciju autoritarnosti je taj da se tu zapravo radi o mešavini određanih dimenzija ličnosti i političkih, socijalnih i ideoloških stavova.

METOD

Ispitivanje i uzorak

Podaci su prikupljeni u Majuu 1992.⁵ godine. Ispitanici (N=403) su bili učenicima raznih srednjih škola u Subotici, uzrasta između 18 i 19 godina. 69,7% ispitanika je bilo ženskog pola. Uzorak je prigodan, ali prema demografskim karakteristikama dobro predstavlja srednjoškolsku omladinu Subotice. Uпитnik je popunjavana grupno, u toku redovne nastave. Učeske je bilo dobrovoljno, a ispitanicima je zagarantovana anonimnost. Popunjavanju upitnika je prethodilo kratko upoznavanje ispitanika sa opštim ciljem istraživanja. U upitnik su između ostalog bile uključene skale za ispitivanje percepcije porodičnog funkcionisanja (FAD-S) i autoritarnosti (AUT). Istraživanje je sprovedeno pod okriljem Centra za društvena istraživanja iz Subotice.

Varijable

Autoritarnost je operacionalizovana skalom AUT, koja se sastoji od 37 aitema, namjenjenih za merenje tri komponente autoritarnosti: konvencionalizma, autoritarne submisivnosti i autoritarne agresivnosti. Skalju je sastavio Z. Štram, delom na osnovi originalne F-skale a delom na osnovi drugih istraživanja autoritarnosti u svetu i kod nas. Skala sadrži aitemne formulise u oba smera - autoritarnom i ne-autoritarnom.

Porodično funkcionisanje je operacionalizovano skalom FAD-S (23 aitema) kojom se ispituje ispitnikova percepcija i stav prema funkcionisanju sopstvene porodice. To je skraćena verzija upitnika FAD (Epstein i sar., 1983). Skala je balansirana, tj., sadrži aiteme koji izražavaju i pozitivnu i negativnu percepciju porodice. Obe skale su Likertovog tipa, sa četiri moguća stepena ne/slaganja (1-4), pri čemu veći broj označava veće slaganje sa datom tvrdnjom.

REZULTATI I DISKUSIJA

FAD-S i AUT skale su analizirane na jednak način: prvo je izvršena komponentna analiza, a zatim su na osnovu skri-testa zadržani značajni faktori koji su onda rotirani u Oblimnu poziciju. Nakon toga su izračunati produkti koeficijenti korelacije nultog reda između ekstrahovanih faktora autoritarnosti i porodičnog funkcionisanja.

1. Faktorska analiza FAD-S skale

Skri test je pokazao da matrica interkorelacija aitema skale FAD-S sadrži četiri značajna faktora, a ne dva kako je pretpostavljeno. Aigen vrednosti veće od jedinice i odgovarajući procenti objašnjene varijanse su prikazani u Tabeli 1.

Faktor	Aigen vrednost	% varijanse	Kumulativni %
1	6.88	29.9	29.9
2	1.69	7.3	37.3
3	1.34	5.8	43.1
4	1.09	4.7	47.8

Značajno veća prva glavna komponenta (odgovorna za gotovo 30% ukupne varijanse skale) sugeriira egzistenciju generalne latentne dimenzije porodičnog funkcionisanja (tačnije,

⁵ Završavajući se Prof. Z. Štram iz Centra za društvena istraživanja, Subotica, na ustupanju podataka koji su analizirani u ovom radu.

percepcije porodičnog funkcionisanja). Prisustvo drugih značajnih faktora svedoči o postojanju više relevantnih dimenzija, ali manje relativne važnosti.

Oblimna rotacija je rezultirala u prihvatljivo jednostavnoj strukturi. Prvi rotirani faktor je prikazan u Tabeli 2.

Tabela 2 Prvi faktor ekstrahovan iz FAD-S (prikazane su saturacije veće od 0.30)

R. b.	Hamonija	Faktor 1
19	Iskreni smo jedni prema drugima.	.74
1	U našoj porodici uspešno rešavamo većinu naših problema.	.71
7	Kod nas se o svemu otvoreno razgovara, a ne da se nastičuje šta neko želi da kaže ili pak misli.	.70
17	Uspešno rešavamo većinu emocionalnih problema koji se pojave.	.68
21	Izražavamo nežnost jedni prema drugima.	.64
3	Ako se neko od nas nađe u bilo kakvoj nevolji, tada su i drugo članovi porodice angažovani oko njenog rešavanja.	.61
8	U našoj se porodici zna ko ima kakve dužnosti i obaveze.	.61
18	Dogovarano se oko tome ko će uraditi određene kućne poslove.	.60
23	Pokušavamo na različite načine razmišljati kako da se reši određeni problem.	.55
9	Teško nam je da jedni drugima govornimo o našim osećanjima.	-.43

Zajedničko za sve aiteme ovog faktora je zadovoljstvo i pozitivan opis porodičnog funkcionisanja. Aitemi se odnose na emocionalnu klimu (17, 21, 9), otvorenu komunikaciju (19, 7, 18) i rešavanje problema (1, 3, 8, 18, 23). Sadržaj ovog faktora se može povezati sa nekoliko teorijskih dimenzija McMaster modela, naime komunikacijom, afektivnim odgovoranjem i rešavanjem problema. Međutim, u pogledu jedne određene sub-skale, najističniji je skali opšteg funkcionisanja jer predstavlja razne aspekte odnosa među članovima porodice. Izgleda da je tu najvažniji element otvorenosti i direktna komunikacija, koja je ujedno i neophodan uslov kako emocionalne razmene, tako i uspešnog rešavanja problema. Ovakvo grupisanje aitema pokazuje da ispitnici (adolescenti) doživljavaju porodično jednodimenzionalno, kao generalno dobro ili ne-tako-dobro. Stoga je ovaj faktor imenovan kao *Hamonija*. Takav naziv ukazuje na kompleksnu i opštu prirodu faktora: emocionalnost, komunikativnost i rešavanje problema. Ovakav faktor je u skladu sa zaključcima do kojih je došlo više istraživača ispitujući veći broj različitih instrumenata (na pr., Wenninger i sar., 1993; Bloom, 1985, 1994; Jacob i Tannenbaum, 1988; a posebno Kabacoff i sar., 1990), naime da postoji jak generalni faktor porodičnog funkcionisanja.

Drugi rotirani faktor (Tabela 3) ima manji broj definirajućih aitema sa nešto nižim saturacijama.

Tabela 3 Drugi faktor iz skale FAD-S

2	Hosilitet	Faktor 2
2	Kad je neko u porodici zamoljen da nešto uradi, onda se obično mora proveravati da li je to i urađeno.	.64
22	Kada se međusobno posvadamona onda neko vreme ne govornimo jedni sa drugima.	.57
4	Teško pokazujemo osećanja jedni prema drugima.	.47
10	Kod nas svako vodi savije računa samo o sebi i svojim problemima.	.43
5	Dužnosti i poslovi u porodici nisu dovoljno dobro raspoređeni.	.43
14	Kod nas se neko zna kada nekoga treba prekoriti za ono što je učinio.	.39

Kod ovog faktora se mogu uočiti dva aspekta. Jedan je predstavljen aitemima 2, 10 i 14, i odgovara teorijskoj dimenziji *uloga*, koja se odnosi na nepredvidivost ponašanja članova porodice, neodgovornost i nerad. Drugi aspekt predstavljen aitemima 22, 4 i 14, ukazuje na hostilnost i negativnu emocionalnu razmenu među članovima porodice. Čini se da je osnova ovog

faktora hostilitet, koji se u okviru porodice ispoljava na razne načine: kroz (ne)ispunjavanje uloga i obaveza, emocionalnu razmenu, kritičizam i sl. Stoga je faktor i imenovan kao *hostilitet*.

Treći faktor ima samo tri značajne projekcije, od kojih je jedna prilično niska. Ajtemi ovog faktora jasno odgovaraju teorijskoj dimenziji *kontrolne ponakanja* iz McMaster modela. Faktor izgleda ukazuje na red i poštovanje pravila, a ne na dimenziju spontanosti, koja takođe uključuje odsustupanje od pravila.

Tabela 4 Treći faktor iz skale FAD-S

	Faktor 3
3. Nered	.66
6. Ako se krše pravila ponašanja onda se preko toga lako prelazi.	.65
20. Ne postoje ustaljena pravila ponašanja i reda u našoj porodici.	.65
14. Kod nas se tačno zna kada nekoga treba prekoriti za ono što je učinio.	-.36

Štaviše, negativna projekcija ajtema 14 ukazuje na nedostatak pravila za reagovanje u situacijama kad neko ne poštuje pravila. Najprimerenije ime za ovaj faktor bi bilo *Nered*.

Četvrti faktor (Tabela 5) bi mogao biti interpretiran i kao artefakt, s obzirom na singularnu visoku saturaciju varijable 11, koja se odnosi na pažnju posvećenu odevanju i izgledu. Međutim, svi ostali ajtemi se odnose na emocionalnost i komunikacije, i mogu se dovesti u vezu sa teorijskom dimenzijom emocionalne uključenosti iz McMaster modela.

Tabela 5 Četvrti faktor iz skale FAD-S

	Faktor 4
4. Ondašnje	.69
11. Ne obratimo pažnju na oblačenje i doterivanje.	-.47
22. Kada se međusobno posvadamo onda neko vreme ne govorimo jedni s drugima.	.46
16. Ne posvećuje se mnogo vremena na to da se vidi kakvi su lični interesi i potrebe drugih članova porodice.	.45
13. Mnogo neugodnosti i neprijeljivosti ima u našoj porodici.	.43
12. Ne pokazujemo ljubav jedni prema drugima.	.36
15. Do komunikacije među nama dolazi tek onda kada neko u tome vidi svoj lični interes.	

Prema ovim rezultatima, izgleda da se kvalitet emocionalne klime u porodici ispoljava takođe i vizuelno!⁶ Pošto se većina ajtema odnosi na nedostatak zadovoljavajuće interakcije, negativnu emocionalnu klimu, manipulativnost, i opštu distancu i hladnoću među članovima porodice, izgleda primereno da se faktor nazove *otudenje*.

Korelacije među faktorima FAD-S skale su prikazani u Tabeli 6.

Tabela 6 Intekorelacije FAD-S faktora

	1. Harmonija	2. Hostilitet	3. Nered
1. Hostilitet	-.26664		
2. Nered	-.17843	.03104	
3. Ondašnje	-.20472	.20212	.05196

Korelacije ukazuju na mogućnost postojanja faktora višeg reda, koji bi se sastojao od faktora *harmonija*, *hostilitet* i *otudenos*t, i koji bi po sadržaju bio sličan dimenziji opšteg funkcionisanja iz originalne verzije FAD-a.

⁶ Ovaj faktor bi takođe mogao biti odraz povezanosti porodičnog funkcionisanja i socijalno-ekonomskog statusa.

2. Faktorska Analiza scale autoritarnosti AUT

Ovde je skri test takođe ukazao na četiri značajna faktora. Njihove ajgenvrednosti i odgovarajući procenti objašnjene varijanse su dati u Tabeli 7.

Tabela 7 Ajgenvrednosti i procenti objašnjene varijanse scale AUT

Faktor	Ajgenvrednost	% Varijanse	Kumulativni %
1	5.15897	13.9	13.9
2	2.93900	7.9	21.9
3	2.41599	6.5	28.4
4	2.11503	5.7	34.1

Ova četiri faktora objašnjavaju relativno malu proporciju ukupne varijanse (0.34) cele skale, a nema ni naglog pada u veličini ajgenvrednosti nakon ekstrahovane prve glavne komponente. To sve ukazuje na malu verovatnoću postojanja generalnog faktora u primenjenoj skali autoritarnosti.

Prvi Oblimni faktor autoritarnosti je prikazan u Tabeli 8. Deset ajtema sa najvećim projekcijama su slični po sadržini. Na različite načine izražavaju pasivnost, konformizam, poslušnost, voljnost da se slede drugi, i želju za ne-razlikovanjem od drugih.

Tabela 8 Prvi faktor iz AUT skale (saturacije veće od 0.30)

	Faktor 1
1. Konformizam (submisivnost)	.64
Uvek se pomisam onako kako to okolina očekuje od mene.	.60
Uvek nastojim da prepustim drugima da odlučuju.	.59
Više volim da drugi rukuvođe, a ja da izvršavam odluke.	.59
Čovek će najmanje pogrišiti ako radi ono što čini većina.	.54
Bolje je zadovoljni se skromnijim životom nego ulagati veliki napor da bi se nešto postiglo.	.49
Nasojim da se što manje razlikujem od drugih.	.45
Ne svadaju mi se ljudi koji "šreće" iz grupe i ponašaju se drukčije od ostalih.	.45
Nikad se mnogo ne tmaim jer tonako većina stvari ne zavisi od mene.	.42
Čovek može da bude srećan samo ako pripada kolektivu.	.40
Najbolje je da čovek čuti i gleda svoja posla, čak i onda kad vidi očnu nepravdu.	.36
Većina žena su ili dobre ili rđave.	.36
Homoseksualci nisu ništa bolji od okorelih kriminalaca i treba ih oštro kažnjavati.	.31

Poslednja dva ajtema daju ovom faktoru 'aromu' originalne teorije o baziranosti autoritarnih stavova na intrapsihičkim konfliktima. Bez ta dva ajtema faktor bi se mogao interpretirati jednostavno kao socijalni pasivizam. Ali, pošto nema logične veze između konformizma i mišljenja da su sve žene ili dobre ili loše, kao i da homoseksualce treba tretirati kao kriminalce, veliko je iskušenje da se prizovu psihanalitička objašnjenja. Najprimereniji naziv za ovakav faktor čini se da je *konformizam*.

Drugi faktor autoritarnosti (Tabela 9) je definisan prvenstveno ajtemima koji naglašavaju važnost državnog autoriteta i njegovu ulogu kao garanta sigurnosti i društvenog reda.

Tabela 9 Drugi faktor iz AUT skale (saturacije veće od 0.30)

	Faktor 2
2. Autoritarna ideologija	.72
Država treba povećati svoj uticaj ukoliko su društvena prevrtanja uzela mahla.	.67
Država je jamae unutrašnje i spoljne bezbednosti.	.65
Bez države ne mogu se sačuvati prirodna i kulturna bogatstva.	

U sudskoj najstroj situaciji nužno je potrebno da država jača.	.60
U našem društvu još jedno funkcionise Armija pa joj treba dozvoliti da uvede stanje reda.	.59
Oni koji upravljaju državom trebaju da budu čvrsti i odlučni u donošenju odluka ma koliko one bile drasticne.	.56
Sva društveno obolela lica treba izolovati.	.44
Ono što je ovoj zemlji potrebno od zakona i političkih programa je nekoliko hrabrih, neumornih i odanih vođa u koje narod može imati poverenje i koje će slediti.	.43
Prema drugim nacijama treba uvek biti oprezan i suzdržan čak i onda kad nam se pokazuju kao prijatelji.	.35

Moguće je da je takva konvergencija ajtema podstaknuta kolapsom bivše Jugoslavije i usledelim konfliktima. Inačiču to u vidu, nije tako iznenađujuće ako se na državu gleda kao na izgubljenog zaštitnika. S druge strane, postoje jednako ubeđivi razlozi da se na državu u ovdashnjem slučaju gleda i kao na izvor nesigurnosti.

Ovaj faktor je sličan prethodnom po tome što se u oba izražava submisivnost i konformitet. Dok se u prethodnom faktoru to odnosi na neposredno okruženje, realne i konkretne grupe, u drugom faktoru osoba teži da se konformira autoritetu formalne institucije, tj., državi. Autoritaran prirodu ove dimenzije naročito otkriva zahtev za većom ulogom armije, odbacivanje 'mentalno obolelih', nepoverenje prema 'drugim' nacionalnim grupama, kao i klasični ajtem autoritarosti u kojem se kaže da je zemlji potrebni jači snažan vođa nego bilo kakvi politički programi. Stoga je faktor nazvan *autoritarna ideologija*, radi isticanja njegove vezanosti za viđenije političkog života, a ukazuje na širu sadržinu nego termin etatizam, koji bi odgovarao jednom delu ajtema.

Treći faktor (Tabela 10) ima manji broj ajtema i niže projekcije. Tri teme su zastupljene u ovom faktoru. Prva grupa ajtema povezuje porodicu i autoritet, ili kroz isticanje neprikosnovenog autoriteta porodice (ajtemi 1, 2 i 5) ili kroz učenje dece poslušnosti. Druga grupa ajtema (3 i 6) izražava (ne)nacionalističke stavove. Preostao ajtem 4 izražava pozitivnu evaluaciju rata (negativna projekcija).

Tabela 10 Treći faktor iz AUT skale (saturacije veće od 0,30)

3. Konvencionalizam (tradicionalizam)	Faktor 3
Svitanje Evrope i skladne porodice treba da bude osnovni cilj i svrha života i rada pojedinca.	.59
Poslušnost i poštovanje autoriteta su jedne od najvažnijih vrhina koje deca trebaju da nauče.	.58
Čovek često među pripadnicima druge nacije može da nađe bolje prijatelje nego među pripadnicima svoje nacije.	.58
I pored života i materijalnih gubitaka, ratovi su jednim delom doprineli razvoju čovečanstva.	-.49
Ne postoji ništa gore od čoveka koji ne oseća veliku ljubav, zahvalnost i poštovanje prema svojim roditeljima.	.47
Nacionalna pripadnost nimalo ne određuje vrednost čoveka.	.43

Iako je ovaj faktor logički konzistentan, tj., zamislivo je da oni koji naglašavaju autoritet porodice nisu nacionalisti i negativno vrednuju rat, to je prilično drugačije od onog što izvorna teorija Adorna i sar. pretpostavlja. Naime, su opislali autoritarne osobe kao rigidno submisivne autoritetu porodice, ali takođe i kao sklone etnocentризmu (jedna od krucijalnih hipoteza) i pozitivnom vrednovanju rata. Jedan od mogućih razloga za pojavu ovakvog faktora može biti kulturna specifičnost. Naime, visoko vrednovanje porodice i porodičnih veza jeste jedan od elemenata tradicionalnog (patrijarhalnog) vrednosnog sistema. Dakle, poštovanje autoriteta porodice u ovdashnjem kontekstu ne mora značiti autoritarost kao sindrom čita ličnosti baziran na intrapsihičkim konfliktima. Elementi ne-nacionalizma i anti-ratnih stavova sugeriraju drugačiju psihološku osnovu. Moguće je da faktor jednodimenzivno odražava proces socijalizacije. Zato je ovaj

faktor interpretiran i imenovan kao *konvencionalizam*. Alternativno bi se faktor mogao nazvati tradicionalizam.

Četvrti faktor (Tabela 11) se sastoji od ajtema koji izražavaju pasivnu i racionalizovanu agresivnost, mizantropsko viđenje ljudske prirode, zanim doživljaj izolovanosti (ajtem 2) i pesimizam (ajtem 7).

Tabela 11 Četvrti faktor iz skale AUT (saturacije veće od 0,30)

4. Destruktivnost i Cinizizam	Faktor 4
Cesto mi dođe da bih razbijao stvari.	.61
Ponekad osećam da sam isključen iz života života.	.59
Koji put moram biti grub prema nevaspranim ili dosadnim ljudima.	.58
Različitim se kad mi neko daje savete a da ga nisam pitao.	.57
Da bi čovek nešto postigao često je primoran da radi protuzakonike stvari.	.53
Ne podnosim da se ko peđa u moje stvari.	.53
Nakon svake promene stvari postaju gore nego što su bile ranije.	.42
Ljudsku prirodu najbolje opisuje izreka "Čovek je čoveku vuk".	.38
Većina često puta nije u pravu.	.35

Dva poslednje imenovana aspekta daju ovom faktoru psihološku kompleksnost, te se ne može interpretirati kao generalizovana tendencija agresivnog reagovanja u frustrativnim situacijama. Više naginje kompenzatornoj reakciji na unutrašnje osećanje nesigurnosti. Međutim, nedostaje mu širina koji implicira koncepcija autoritarne agresivnosti od strane kasnijih autora (na pr., Altemeyer, 1981). Najviše podseća na jednu od deset komponenti autoritarosti prema autoritama originalne teorije, nazvane *destruktivnost i cinizam*. Stoga je faktor imenovan tako.

Samo dva koeficijenta korelacije između faktora autoritarosti su značajna ($p < .05$), premda niska. Jedan je između *konformizma* i *destruktivnosti* ($r = .10$), a drugi između *autoritarne ideologije* i *destruktivnosti* ($r = .22$). Ovi rezultati ponovo sugeriraju izvesne zajedničke elemente između konformizeta, ideoloških stavova i agresivnosti. To takođe pruža određenu podršku originalnoj zamisli o autoritarosti kao mešavini ideoloških stavova i osobina ličnosti.

Relacije između faktora porodičnog funkcionisanja i autoritarosti

Nakon poduže pripreme analize sada je moguće preći na glavni problem ovog rada. U Tabeli 12 su prikazane korelacije između faktora (percepcije) porodičnog funkcionisanja i autoritarosti.

Tabela 12	Korelacije između faktora iz skale FAD-S i AUT (prikazani su samo značajni koeficijenti)		
AUT / FAD	Harmonija	Hostilitet	Netrad
Konformizam	.1433*		
Autoritarna Ideologija	.1398*		-.1674**
Konvencionalizam	.3424**	-.1774**	-.1940**
Destruktivnost	-.1849**	.2049**	.1267*

* - $p < .05$ ** - $p < .01$ (2-strani test)

Iako su koeficijenti niski, vredni su razmatranja. Generalna dimenzija iz FAD-S-a, ovdje imenovana kao *harmonija* je u korelaciji sa svim faktorima autoritarosti, a prvenstveno sa *konvencionalizmom*. Međutim, smer korelacija sa prva tri faktora autoritarosti je neočekivan. Prema originalnoj teoriji i nekim kasnijim studijama, autoritarne osobe treba da dolaze iz disfunkcionalnih porodica. Ovdje je faktor *harmonije* definisan tako da veći skor znači povoljniju

percepciju porodičnog funkcionisanja, i pozitivno korelira sa *konvencionalizmom*, *konformizmom* i *autoritarnom ideologijom*. Prema tome izgleda da 'bolja' porodica vodi većoj autoritarnosti, što je u suprotnosti sa izvornom teorijom (ako zanemarimo načas da se tu radi o percepciji porodičnog funkcionisanja).

Jedan od uzroka ovakvog rezultata može biti u specifičnom značenju datog faktora autoritarnosti. *Konvencionalizam* je ovde definisan ajtemima koji izražavaju prihvatanje vrednosti i autoriteta **porodice**, zatim ne-nacionalističkim i anti-rasnim ajtemima. Dakle, takav se faktor dosta razlikuje od psihopatolozičnije konceptualizacije konvencionalizma Adoma i sar. U našem slučaju ovaj faktor možda više odražava socijalizaciju u okviru dominantnog vrednosnog sistema, gde porodica ima visoku poziciju. Ovakvu interpretaciju podržava i **negativna** korelacija *konvencionalizma* sa drugom dva FAD-S faktora - *neredom* i *otudjenjem*. Takođe, izgleda da oni koji percipiraju svoje porodice kao u celini dobre (viši skor na *harmoniji*) više naginju *konformizmu* i prihvatanju jače uloge države (viša *autoritarna ideologija*). Dvojaki razlozi mogu biti odgovorni za to. Jedno je da se oni nekritično identifikuju sa dominantnom ideologijom (etatizam u autoritarnoj ideologiji) i naginju izbegavanju konflikata, što rezultira u konformističkim stavovima. Drugi razlog, koji ne isključuje prethodni, je to da povoljna percepcija sopstvene porodice jeste jedan indikator konformističke ličnosti, koji dalje rezultira u nekritičkom prihvatanju autoriteta države i porodice.

Korelacije agresivne komponente autoritarnosti (*destruktivnost*) su u očekivanom smeru: negativno sa *harmonijom*, i pozitivno sa *hostilitetom* (najviši koeficijent) i *neredom*. Prema ovim rezultatima, hostilna atmosfera unutar porodice i nedostatak reda vode većoj agresivnosti i destruktivnim stavovima. Ovaj rezultat je u skladu sa originalnom teorijom.

Jedini čisto ideološki faktor autoritarnosti (*autoritarna ideologija*) je slabo povezan sa percipiranim porodičnim funkcionisanjem. U negativnoj je vezi sa *otudjenjem*, a u pozitivnoj sa *harmonijom*. Prema ovome, oni koji podržavaju jaku ulogu države češće dolaze iz porodica (t.j., opažaju svoje porodice) sa manje međusobno otuđenim članovima, i koje generalno dobro funkcionišu. Ovo takođe protivreči originalnoj teoriji, koja predviđa suprotnu vezu. Jedno od objašnjenja za ovakvo 'čudno' ponašanje *autoritarne ideologije* može biti u jugoslovenskoj krizi poslednjih godina. Moguće je da mnogi vide uzrok krizi u raspadu bivše jugoslovenske države, te stoga doživljavaju snažnu državu kao nešto poželjno.

Čigledna teškoća sa istraživačkim dizajnom primenjenim u ovom radu, naime oslanjanje na **percepciju** porodičnog funkcionisanja umesto direktnog merenja, je nemogućnost distinkcije između uzroka i posledica. Na primer, moguće je da hostilni porodični odnosi uzrokuju destruktivnost prema socijalnim objektima, ali takođe i to da je percepcija porodice kao hostilne posledica t.j. efekat agresivnosti i destruktivne ličnosti. Ista logika se može primeniti i na ostale ispitivane odnose. U skladu sa time, od preferirane interpretacije nalaza zavisi da li će neko te rezultate tumačiti u prilog ili protiv originalnih hipoteza Adoma i saradnika. Naravno, i primena najdirektnijih metoda pri testiranju hipoteza baziranih na psihanalitičkom učenju, ostavlja mogućnost različitih, pa i suprotnih, interpretacija, kako je to još davno Poper pokazao.

Pošto su neke od prethodno pomenutih studija ukazale na uticaj pola na odnos porodica - autoritarnosti, koeficijenti korelacije su izračunati posebno za ženski i muški poduzorak (Tabele 13 i 14).

Tabela 13 Korelacije između faktora FAD-S i AUT, za MUŠKI poduzorak

AUT / FAD-S	Harmonija	Hostilitet	Nered	Otudjenje
Konformizam				.3474**
Autoritarna Ideologija				-.2108*
Konvencionalizam	.3461**			
Destruktivnost			-.2492*	

Prikazani samo značajni koeficijenti: * -p<.05 ** -p<.01 ^ap=.07

Tabela 14 Korelacije između faktora FAD-S i AUT, za ŽENSKI poduzorak

AUT / FAD-S	Harmonija	Hostilitet	Nered
Otudjenje			
Konformizam	.1706*		
Autoritarna Ideologija	.1580*		-.1613*
Konvencionalizam	.2999**		-.1503*
Destruktivnost	-.1513*		-.1639*
		.2861*	

Prikazani samo značajni koeficijenti: * -p<.05 ** -p<.01

Koeficijenti su u glavnom slični u oba poduzorka, iako je zbog manjeg broja ispitanika u muškom poduzorku manji broj koeficijenata prešao granicu značajnosti. Dve razlike se čine posebno interesantne. Prva se tiče veće povezanosti *otudjenja* i faktora autoritarnosti u muškom poduzorku. To se posebno vidi u korelaciji *otudjenja* sa *konformizmom*, koga nema u ženskom poduzorku. Izgleda da otudjenje, nedostatak emocionalne uključenosti i distanca među članovima porodice utiče prvenstveno na adolescente muškog pola tako što podiže njihov konformizam i submisivnost. Naravno, i ovde je moguća obrnuta interpretacija - da submisivni adolescenti opažaju svoju porodicu kao otuđenu. Iako ovaj nalaz odgovara originalnoj hipotezi, to donekle protivreči uobičajenom verovanju da dečaci na disfunkcionalnu porodicu reaguju povišenom agresivnošću. Takvo viđenje odgovara rezultatima - ali samo za ženski poduzorak. Tamo je druga najveća korelacija između hostilne porodične atmosfere i destruktivnosti. *Destruktivnost* je tu takođe negativno povezana sa opštim porodičnim funkcionisanjem. Drugi koeficijenti su slični u oba poduzorka.

Izračunati su i parcijalni koeficijenti korelacije između FAD-S i AUT faktora. Kontrolisana je varijabla obrazovnog nivoa oca, uzeta kao približni indikator socijalno-ekonomskog statusa (Tabela 15).

Tabela 15 Parcijalni koeficijenti korelacije FAD-S - AUT, kontrolisajući obrazovni nivo oca

AUT / FAD	Harmonija	Hostilitet	Nered	Otudjenje
Konformizam	.1462*			-.1661**
Autoritarna Ideologija	.1392*			-.1815**
Konvencionalizam	.3487**			-.2062**
Destruktivnost	-.1845**		.2050**	.1264*

* -p<.05 ** -p<.01 (2-strani test)

Čigledno je da tako mereni socijalno-ekonomski status ne utiče na utvrđene relacije FAD-S i AUT faktora. Takva stabilnost koeficijenata, uprkos njihovoj maloj veličini, ukazuje na kreditabilnost dobijenih rezultata. Pristupni uzorak, t.j., verovatno isključuje potencijalnih ispitanika iz porodica sa najvišim nivoom disfunkcionalnosti, koji u većoj proporciji napuštaju školovanje pre srednje škole, takođe govori u prilog kreditabilnosti rezultata. Za očekivano je da bi koeficijenti u reprezentativnijem uzorku bili i viši, s obzirom na veći varijabilitet ispitivanih varijabli.

ZAKLJUČAK

Prikazana analiza nije dovela do jednostavnog odgovora na pitanje da li je autoritarnost uzrokovana disfunkcionalnim porodičnim odnosima. Jedan od razloga za to je multidimenzionalnost oba konstrukta: autoritarnosti i porodičnog funkcionisanja. Faktorska analiza je pokazala da se u osnovi percepcije porodičnog funkcionisanja (ispitivanog skalom

FAD-(S) nalaze četiri dimenzije: *harmonija, hostiliter, nevera* i *otudjenje*. Svaka od ovih dimenzija ima specifične odnose sa dimenzijama autoritarnosti.

Porodična *harmonija*, ili opšte porodično funkcionisanje je glavni korelat faktora autoritarnosti, prvenstveno konvencionalizma. Što se porodica više opazha kao harmonična, konvencionalniji je adolescent. To je u suprotnosti sa originalnom hipotezom Adorna i sar. Moguće objašnjenje je da konvencionalizam, definisan kao u ovom radu, odražava socijalizaciju u dominantnom vrednosnom sistemu, nevezano za patološku motivaciju.

Dimenzija *destruktivnosti* i *cinizma*, tj., agresivna komponenta autoritarnosti, negativno je povezana sa opazanjem porodice kao harmonične, a pozitivno sa *hostiliterom* i *neverom*, prvenstveno u ženskom podzorku. Ovo je u skladu sa originalnom teorijom. Adolescenti koji opazaju svoju porodicu kao neharmoničnu, konfliktnu i hostilnu, naginju agresivnijim i destruktivnijim socijalnim stavovima. U skladu sa originalnom teorijom su takođe i nalazi da je *konformizam* ili submisivnost povezan sa doživljajem *otudjenja* od porodice (u muškom podzorku), a donekle i sa *harmonijom* kod devojaka.

U neskladu sa originalnom teorijom su nalazi da *autoritarna ideologija* negativno korelira sa *otudjenjem* u oba uzorka, a pozitivno sa *harmonijom* u ženskom podzorku. Ovakav nalaz bi mogao biti i posledica uzrasta ispitanika. Razvojna psihologija ukazuje na adolescenciju kao na period povišene bunтовosti protiv mnogih autoriteta, prvenstveno roditelja. Stoga je moguće da je u disfunkcionalnim ili otuđenim porodicama bunтовost adolescenta i veća nego u funkcionalnim. Longitudinalne studije bi mogle razjasniti da li je ovakvo bunтовništvo protiv autoriteta samo osobna adolescentnog uzrasta, ili se nastavlja i u odraslo doba. Ako bi se pretvorilo u podršku autoritarnoj ideologiji, hipoteza Adorna i sar. bila bi potvrđena.

Utvrđene relacije se nisu izmjenile nakon uvođenja kontrole za socijalno-ekonomski status. To ukazuje da su *veze* više bazirane na psihološkim i razvojnim procesima nego na uticaju socijalno-ekonomskih faktora. Naravno, to nikako ne znači da *nivo* na dimenzijama autoritarnosti ili porodičnog funkcionisanja nije u funkciji klasnog položaja.

Najvažnije implikacije za dalja istraživanja su da više pažnje mora biti posvećeno operacionalnim definicijama primjenjivih koncepta, te da je longitudinalni pristup neophodan za pouzdanije odgovore na pitanja o porodičnim antecedentima autoritarnosti. Zatim, oslanjanje na percepciju porodičnog funkcionisanja ne može potpuno zaminiti direktna posmatranja. Ispitanikova percepcija porodice je barem delom rezultat socijalizacije upravo u toj porodici, te je vrlo teško razlikovati uzroke i posledice. Percepcija porodice kao harmonične može biti tačan opis stanja i subjektivnog doživljaja, ali takođe i posledica nesvesne idealizacije porodice pod uticajem patoloških odnosa među članovima porodice.

Konačno, i neke od slabosti ove studije moraju biti spomenute. Dve se čine najvažnije: AUT skala i FAD-S skala. Što se tiče prve, izbor ajtema je pristrasan i prilično širok koncept autoritarnosti je samo delimično pokriven ajtemskim sadržajem. Posebno je malo ajtema koji se odnose na druge društvene autoritete, osim porodice i države. Religiozna komponenta takođe nedostaje, kao i praznovjerje, preokupacija devijantnim seksom, i dr.

Skracivanje originalne FAD skale je izgleda bilo prerano. Specifičan izbor ajtema je uslovio otežanu interpretaciju faktora. Bilo bi možda korisnije da je cela originalna skala primenjena, a zatim analizirane kako teorijske dimenzije, tako i faktorsko analitički konstruisane dimenzije. Ove dve slabosti su bine, i nije ih bilo moguće izbeći bilo kakvom sofisticiranom statističkom analizom.

Takođe bi moglo biti zameteno predložnim interpretacijama faktora i njihovom imenovanju. Pokušamo je da se interpretiraju u skladu sa drugim srodnim studijama i na taj način olakša komparacija.

Literatura

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick E., Levinson, D. J. and Sanford, R.N. (1950) *The Authoritarian Personality*, Harper and Row, New York.
- Altemeyer, B. (1981) *Right-wing authoritarianism*, Winnipeg, University of Manitoba Press.
- Billings, S. B., Guastello, S. J. and Riecke, M. L. (1993). A Comparative Assessment of the Construct Validity of Three Authoritarianism Measures. *Journal of Research in Personality*, Vol. 27, 328-348.
- Bloom, B. L. (1985). A Factor Analysis of Self-Report Measures of Family Functioning. *Family Process*, Vol. 24, 2, 225-239.
- Bloom, B. L. and Naar, S. (1994). Self-Report Measures of Family Functioning: Extensions of a Factorial Analysis. *Family Process*, Vol. 33, 203-216.
- Bush, D. F., Gallagher, B. J. III, and Weiner, W. (1982). Patterns of Authoritarianism Between Generations. *J. of Social Psychology*, 116, 91-97.
- Cherry, F. and Byrne D. (1977). Authoritarianism. U: Blass, T. (Ed.). *Personality Variables in Social Behaviour*. Lawrence Erlbaum Associates, Pub. Hillsdale, New Jersey.
- Christie, R. and Jahoda, M. (Eds.) (1954). *Studies in the Scope and Methods of "The Authoritarian Personality"*. Free Press, Glencoe IL.
- Duric, D. (1987). Prilog proučavanju strukture autoritarnosti kod studenata. *Zbornik Instituta za pedagogiju*, Univerzitet u Novom Sadu, p. 13-21.
- Epstein, N.B., Bishop, D.S. and Levin, S. (1978) The McMaster Model of Family Functioning. *Journal of Marriage and Family Counseling*, 4, 19-31.
- Epstein, N.B., Baldwin, L. M. and Bishop, D.S. (1983) The McMaster Family Assessment Device. *Journal of Marital and Family Therapy*, Vol. 9, No. 2, p. 171-180.
- Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D.J. and Sanford, R.N. (1947) 'The Antidemocratic Personality'. U: Newcomb, T.M. and Hartley, E.L. (Eds) *Readings in Social Psychology*, Henry Holt & Co., New York.
- Hart, I. (1957). Maternal Child-Rearing Practices and Authoritarian Ideology. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 55, 232-237.
- Jacob, T. and Tannebaum, D. L. (1988) *Family Assessment: Rationale, Methods, and Future Direction*. Plenum Press, New York
- Kabacoff, R.I.0, Miller, W. I., Bishop, D. S., Epstein, N. B. and Keimer, G. I. (1990). A Psychometric Study of the McMaster Family Assessment Device in Psychiatric, Medical and Nonclinical Samples. *Journal of Family Psychology*, Vol. 3, 4, 431-439.

- Keitner, G. I., Ryan, C. E., Fodor, J., Miller, I. W., Epstein, N. B. and Bishop, D. S. (1990) A Cross-Cultural Study of Family Functioning. *Contemporary Family Therapy, Vol. 12, No. 5, p. 439-454.*
- Kline, P. and Cooper, C. (1984) A Factorial Analysis of the Authoritarian Personality. *British Journal of Psychology, Vol. 75/2, 171-176.*
- Kerlinger, F. and Rokach, M. (1966). The Factorial Nature of the F and D scales. *Journal of Personality and Social Psychology, 4, 391-399.*
- Levinson, D. J. and Huffman P. E. (1955). Traditional Family Ideology and its Relation to Personality. *Journal of Personality, 23, 251-273.*
- Lyle, W. and Levitt, E. (1955). Punitiveness, Authoritarianism and Parental Discipline of Grade School Children. *J. of Personality, 23, 251-273.*
- Majstorović, N., Salaj, M. and Ignjatović, I. (1994) Struktura autoritarnosti merena skalom MK-240 kod učenika uzrasta 16 i 18 godina". U: Durić, D. (Ur.): *Ličnost u višekulturnoj sredini, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odeljenje za psihologiju, Novi Sad, p 143-157.*
- Miller, I.W., Epstein, N. B., Bishop, D. S. and Keitner, G. I. (1985) The McMaster Family Assessment Device: Reliability and Validity. *Journal of Marital and Family Therapy, 11, 4, p. 345-356.*
- O'Neil, W. M. and Levinson, D. J. (1954). A Factorial Exploration of Authoritarianism and Some of Its Ideological Concomitants. *The Journal of Personality, 22, 449-463.*
- Puhar, A. (1993a). On childhood origins of violence in Yugoslavia: II. The zadruga. *Journal of Psychohistory, 21, 171-197.*
- Puhar, A. (1993b). Childhood origins of the war in Yugoslavia: I. Infant mortality. *Journal of Psychohistory, 20, 373-379.*
- Ray, J. J. (1973). Conservatism, authoritarianism and related variables: a review and empirical study. In: Wilson, G. D. (Ed.) *The Psychology of Conservatism*. London, Academic Press, p. 17-35.
- Rokach, M. (1956). Political and religious dogmatism: An alternative to the authoritarian personality. *Psychological Monographs, 70.*
- Rot, N. (1989). *Osnovi Socijalne Psihologije*. ZUNIS Beograd
- Rot, N. and Havelka N. (1973). *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine, Institut za psihologiju, Beograd.*
- Sawyer, M.G., Sarris, A., Baghurst, P. A., Cross, D. G. and Kalucy, R.S. (1988). Family Assessment Device: Reports from Mothers, Fathers, and Adolescents in Community and Clinic Families. *Journal of Marital and Family Therapy, Vol. 14, 3, 287-296.*
- Scheepers, P., Felling, A. Peters, J. (1991) "Misreadings and misquotations: reply to Ray on authoritarianism and ethnocentrism", *European Sociological Review, Vol. 7, No.1, 77-78.*

- Shils, E. (1954) Authoritarianism: "Right" and "Left". U: Christie, R. and Jahoda, M. (Ur.) (1954). *Studies in the Scope and Methods of "The Authoritarian Personality"*. Free Press, Glencoe IL.
- Snyder, M. and Ickes, W. (1995) 'Personality and Social Behaviour'. U: Lindzey, G. and Aronson, E. (Ur.) *The Handbook of Social Psychology*, (1985) Random House, New York.
- Stone, W. F. and Schaffner, P. E. (1988). *The Psychology of Politics (Second Edition)*. Springer-Verlag, New York
- Štram, Z. i Todosijević, B. (1992) Porodični odnosi, dimenzije ličnosti i stavovi prema seksualnosti. Neobjavljeni istraživački izveštaji, Centar za društvena istraživanja, Subotica.
- Thomas, D. R. (1975). Conservatism, Authoritarianism and Child-rearing Practices. *The British Journal of Social and Clinical Psychology, 14, 97-98.*
- Todosijević, B. (1995) *Some Social and Psychological Correlates of Ethno-Nationalist Attitudes: Yugoslavia 1995*. Neobjavljena magistarska teza, Centralno Evropski Univerzitet, Prag - Lankaster.
- Vivian, J. and Brown, R. (1994) 'Prejudice and Intergroup Conflict', U: Colman, A.M. (1994) (Ur.) *Companion Encyclopedia of Psychology, Vol. 2*. Routledge, London.
- Weninger, W.F.M.B., Hagerman, W.J.M. and Arrindell, W. A. (1993). Cross-National validity of Dimensions of Family Functioning: First Experiences with the Dutch Version of the McMaster Family Assessment Device (FAD). *Personality and Individual Differences, Vol. 14, 6, 769-781.*